

АНАЛІЗ СИСТЕМИ ЕКСПОРТУ ОЗБРОЄННЯ В УКРАЇНІ

Розглянуто проблему аналізу процесів розвитку експорту зброї на системних засадах. Запропоновано визначення поняття системи експорту озброєння та військової техніки (ОВТ) як структурованої сукупності суб'єктів, які взаємодіють між собою та, за специфічним родом своєї діяльності, забезпечують участь держави в міжнародних передачах продукції військового призначення тощо. До складових системи відносяться: органи законодавчої влади, центральні органи виконавчої влади, правоохоронні органи та органи спеціального призначення, національна служба експортного контролю, підприємства оборонного комплексу, військові формування, державні посередники, підприємства-спеціалізатори, страхові компанії, банківські установи, міжнародні посередники, транспортні структури. Визначено, що складність системи проявляється в тому, що: по-перше, конкретна діяльність кожного з них відбувається під впливом суб'єктів державного управління збройового експорту; по-друге, кожен з елементів, як об'єктивна реальність, бере власну специфічну участь у побудові та розвитку суспільних, економічних, правових відносин у наведеній сфері.

Ключові слова: військово-технічне співробітництво, експорт озброєнь, система експорту озброєння та військової техніки.

Актуальність досліджень. Систему експорту зброї в Україні потрібно розглядати як складову військово-технічного співробітництва (ВТС), яка є складовою зовнішньої політики України у царині розробок, виробництва, модернізації, знищення / утилізації і міжнародних передач товарів військового призначення та подвійного використання (ТВППВ). Основну частину ТВППВ складає зброя – це комплекс цілеспрямованих заходів із продажу цих виробів на світових ринках, реалізації надлишкового майна Збройних сил України та закупівлі ТВППВ для їх потреб. В умовах жорсткого обмеження бюджетного фінансування військових науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДКР) та програм розвитку оборонного виробництва, основним джерелом для збереження і розвитку вітчизняного ОПК є відповідні надходження коштів від міжнародних передач ТВППВ. Цей процес охоплює широкий спектр зовнішніх відносин державного регулювання.

У сучасних умовах посиленої боротьби за ресурси та ринки збуту, а також намагань держав посилити свій вплив на світову політику, управління розвитком експорту озброєння в Україні різко ускладнюється та потребує забезпечення обґрунтованості рішень на системних засадах. З урахуванням цього, потребує вирішення *загальна проблема* – аналіз процесів розвитку експорту зброї на системних засадах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження [1-5] у сфері експорту озброєння та військової техніки (ОВТ) стосуються: аналізу експортного потенціалу галузей національного оборонно-промислового комплексу та перспектив просування на регіональних ринках (С. Галака, С. Згурець, В. Бадрак, А. Шевцов, В. Шеховцов); маркетингового аналізу розвитку світового ринку озброєнь (В. Бегма, В. Сладкевич, С. Следзь, С. Проскуркин, В. Лященко). Багато наукових робіт видатних вчених стосуються вирішення методологічних проблем системних досліджень (Л. Берталанфі, А.А. Богданов, У. Росс Ешбі, Дж. Клір, Д. Клиланд, І.В. Блауберг, В.М. Садовський, Е.Г. Юдін,

В.М. Спіцнадель та ін.) [6-10]. Водночас недостатньо висвітленими є питання щодо управління збройовим експортом на державному рівні, виходячи з основних понять та критеріїв системної теорії.

Метою дослідження є аналіз особливостей, структури системи експорту України та характеристика її складових.

Виклад основного матеріалу досліджень. Експорт зброї (міжнародні передачі товарів військового призначення) знаходиться передусім у сфері соціальних відносин, тому логічно скористатись загальною теорією систем, використовуючи підходи Л. Богданова та Л. Берталанфі [6, 7]. У сучасній науці існують непоодинокі дефініції терміна "система" та її характеристик, зміст яких залежить від того, на яку галузь знань поширюється це визначення [6]. За їх твердженням, "система – це певна кількість взаємопов'язаних елементів, що утворюють стійку цілісність, мають певні інтегративні закономірності, властиві саме цій спільності" [7]. Водночас система є формою реакції такої цілісної сукупності функціональних утворень на конкретний зовнішній вплив. Притаманними системі рисами є структурне упорядкування складових фрагментів, сталість міжеlementних зв'язків, цілеспрямована функціональність, динамічне середовище, з яким вона взаємодіє. Основними загальноприйнятими поняттями у системних дослідженнях виступають елементи, структура, функції.

Загальна методика системних досліджень передбачає формування ще початкової стадії загального уявлення про систему, яка в контексті експорту озброєння та військової техніки (ОВТ) відрізняється від інших тим, що є явищем суспільного життя і має державно-управлінську спрямованість. Першочергова ознака такої системи полягає в тому, що її основними елементами є люди, об'єднані через професійну діяльність або соціальні функції у певні групи та утворення, які характеризуються цілісністю і взаємодією.

Об'єктивне існування визначальних факторів та кінцевий результат міжнародного військово-технічного співробітництва обумовлює державне управління цією сферою суспільних відносин. За практикою, що склалася, законодавством провідних країн-експортерів ОВТ усі питання, пов'язані з ним, віднесено виключно до компетенції держави, яка регулює цей специфічний вид діяльності. Отже, система, яка досліджується, є складною, динамічною, самокерованою, з високим рівнем відповідальності за управлінські рішення, що приймаються. На підставі цього можна стверджувати, що основними вимогами до неї мають бути керованість, сталість, законність функціонування, дієвий контроль з боку держави і суспільства. Її основна мета – забезпечення національних інтересів через управління суспільними відносинами щодо реалізації продукції на світовому ринку озброєнь.

Будучи складним системним явищем, експорт зброї містить комплекс елементів, які утворюють систему, і виділення яких відбувається передусім за принципом визначення відношення до неї. Для більш ефективного сприйняття цієї тези запропоновано схему (рис.), на якій складові компоненти розташовано залежно від їх ієрархічності та ступеня впливу на життєдіяльність системи експорту [1]. Як відображено на схемі, пріоритет надано органам законодавчої та центральної виконавчої влади, оскільки аналіз національного законодавства го-

ловних акторів світового ринку озброєнь свідчить саме про їхню виключну компетенцію у наведеній сфері.

Виключно законами України визначаються основи національної безпеки, засади зовнішніх відносин та зовнішньоекономічної діяльності держави, без урахування яких поставки ОВТ за кордон взагалі не можливі; відповідними постановами Верховної Ради та указами Президента держави утворюються виконавчі структури з питань військово-технічного співробітництва України з іноземними державами, затверджуються положення щодо державного експортного контролю, кримінальний та митний кодекси, інші нормативно-правові акти загальнодержавного значення. У загальному вигляді вони виконують стосовно системи ВТС основну управлінську функцію, в якій процедури прийняття та виконання встановлених законодавством та нормативно-правовими актами рішень мають пріоритетний характер щодо оптимізації структурної побудови та забезпечення ефективної життєдіяльності системи збройового експорту.

Рис. Загальна структура національної системи експорту товарів військового призначення та подвійного використання

Для більшості провідних країн-експортерів товарів військового призначення підприємства-виробники є основним базовим елементом системи, що розглядається. Цей термін охоплює не лише безпосередніх виконавців замовлень на виготовлення ОВТ, але й її розробників, котрі, маючи статус юридичних осіб, отримали право на цей вид діяльності. Як і в будь-якої соціальної системи, функціонування наведеного елемента відбувається передусім під впливом державного управління, що характеризується чітко визначеними регулятивними особливостями. Вони, зокрема, полягають в тому, що навіть у розвинених країнах зростає державна підтримка виробників військової продукції (наприклад: через надання цільових експортних кредитів, державне страхування, програми військової допомоги тощо). Головною умовою надання державою фінан-

сової та матеріально-технічної допомоги стає фактор конкурентоспроможності товарів – предметів експортних операцій.

На світовий ринок потрапляють не лише новітні зразки озброєнь, виготовлені національними оборонно-промисловими комплексами, але й такі, що певний час знаходились на озброєнні військових формувань, проте не втратили своєї комерційної привабливості. Для одних систем цей елемент є домінуючим, для інших – другорядним. Усе залежить від економічного, промислового, науково-технічного потенціалів країни-експортера, які разом із міжнародними чинниками визначають структуру та обсяги експорту ОВТ, тобто у свій спосіб взаємодіють з ним як із системою. Подібний варіант присутності на ринках інших країн можна визначити як міжнародну передачу надлишків озброєння, яка, з одного боку, структурно зміцнює систему, а з іншого – впливає на подальший розвиток взаємовідносин із країнами-покупцями, збільшуючи їх залежність

від себе. Це зумовлено тим, що продаж такого роду товару заздалегідь передбачає укладання контрактів на ремонт і постачання запасних частин.

За сучасних умов розвитку нових країн-експортерів, до яких належить Україна, їх успішна зовнішньоекономічна діяльність у військово-технічній сфері визначальною мірою залежить від внутрішньої сили, динамізму, усталеності ще одного елемента системи експорту ОВТ, а саме – посередників, спеціалізованих суб'єктів господарської діяльності, які мають виключні повноваження своїх урядів на реалізацію експортного потенціалу держави. У рамках її міжнародних домовленостей посередники, форма власності яких необов'язково може бути державною, забезпечують експорт продукції та послуг військового і спеціального призначення.

Ефективність функціонування цього елемента характеризується тим, наскільки продукція, яку він пропонує, відповідає ринковим вимогам: оптимальні цінові показники, гарантійний сервіс, можливість модернізації, рівень надійності. Делегування власником ОВТ повноважень щодо його реалізації на світовому ринку іншому елементу системи наочно демонструє існуючий між ними структурно-функціональний зв'язок системного характеру.

За своєю природою система експорту має економічний характер, оскільки він пов'язаний з розподілом, обміном, споживанням та оплатою товарів та послуг, шляхом яких здійснюється міжнародна передача продукції військового та спеціального призначення. Зовнішньоторговельна діяльність у цій сфері реалізується через укладання угод стосовно конкретного товару. У цьому механізмі існує елемент – банківські установи, без якого існування системи збройового експорту взагалі неможливе. Його функціональна дія має чимало спрямувань, основними з яких є забезпечення, через банківські платежі, гарантії тощо, взаємодії усіх елементів системи, її життєдіяльності загалом.

Практикою доведено, що певний вплив на сталість системи, котра досліджується, здійснює і такий її елемент, як страхові компанії. Саме на них перекладається нейтралізація (мінімізація) можливих негативних фінансових наслідків у процесі функціонування системи ОВТ. Ці структури головним чином взаємодіють з власниками зброї, посередниками та перевізниками, задіяними в механізмі її експорту. Цей елемент має власну специфіку існування, принципи та правові основи діяльності, через що здійснюється зв'язок з іншими елементами системи.

Експорт зброї не можна розглядати як цілісну систему, якщо до її складу не входите ще один елемент із власним особливо специфічним місцем та функціями – транспортні структури, за допомогою яких безпосередньо відбувається доставка ОВТ замовнику. Одна з особливостей їх функціонування визначається наданням цій категорії транспортників державних повноважень спеціального експортера з усіма правами, відповідальністю та вимогами, що з них випливають. Характерним для цього елемента є й те, що він може бути інтернаціональним, тобто країна-експортер не виключає залучення до міжнародної поставки транспортної фірми, підприємства тощо іншої державної належності. Вибір залежить від певних обставин, обумовлених національними технічними та економічними можливостями, політичною або комерційною доцільністю.

Згідно з національним законодавством та своїми прямими професійними завданнями, державні правоохоронні органи та органи спеціального призначення (прокуратура, поліція / міліція, митниця, розвідувальні та контррозвідувальні підрозділи тощо) також є елементами системи або її окремим модулем, який має свій особливий вплив на функціонування системи та характер взаємодії з її іншими складовими. Певна група цих елементів, залежно від внутрішнього середовища існування, забезпечує: а) контроль за дотриманням рештою учасників, які також є елементами системи, правил міжнародної поставки ОВТ – від виробника до переміщення через митний та державний кордони; б) виконання встановленого чинним законодавством порядку виробництва та експорту військової продукції; в) недопущення незаконного вивозу за межі країни сировини, матеріалів, устаткування для створення зброї, а також військової та спеціальної техніки, її контрабанди. Інша група елементів такого типу (або, водночас, і попередній модуль) забезпечує життєдіяльність системи шляхом виконання таких вкрай специфічних функцій, які пов'язані з пошуком країни-замовника, необхідного посередника, а також із забезпечення безпеки державних і комерційних таємниць, які містять предмет експорту, механізм та результат його реалізації.

Одна зі специфічних якостей товарів військового та спеціального призначення пов'язана з тим, що разом із легальною формою їх міжнародної передачі досить активно діє так званий "тіньовий" або "чорний" ринок, який зумовив появу ще одного елемента системи, що досліджується, – національних служб експортного контролю. За аналогією з іншими елементами його також можна розглядати як окремий модуль або підсистему. Його вплив на функціонування системи та взаємодія з нею відбуваються через виконання завдання, яке він вирішує – здійснення державного контролю за міжнародними передачами продукції військового призначення з метою забезпечення міжнародних зобов'язань держави щодо нерозповсюдження зброї масового знищення, засобів її доставки та обмеження передач звичайних видів озброєння.

Завершення аналізу зв'язків, взаємодії та відносин окремих елементів експорту зброї як системи приводить до висновку, що на всіх рівнях їх взаємний вплив і дії утворюють нову системну якість, яку можна розглядати як ефективність функціонування системи.

Отже, поняття "система експорту ОВТ" можна визначити як структуровану сукупність суб'єктів, які взаємодіють між собою та, за специфічним родом

своєї діяльності, забезпечують участь держави в міжнародних передачах продукції військового призначення тощо. Така система функціонує у зовнішньому середовищі (міжнародні відносини та міжнародний контроль), де також діють інші системи (країна-посередник, країна-покупец / кінцевий споживач), утворюючи разом систему більш високого рівня (міжнародної торгівлі зброєю), у якій країна-експортер виконує функцію її елемента.

Під час розгляду основних елементів системи експорту ОВТ та форм їхньої взаємодії частково було висвітлено і її структуру, складність якої проявляється в тому, що: по-перше, конкретна діяльність кожного з них відбувається під впливом суб'єктів державного управління збройового експорту; по-друге, кожен з елементів, як об'єктивна реальність, бере власну специфічну участь у побудові та розвитку суспільних, економічних, правових відносин у наведеній сфері.

Додатково варто зазначити координаційний характер їх взаємовідносин, які узгоджуються поміж собою на різних функціональних циклах життєдіяльності системи. Наприклад виробники продукції військового та спеціального призначення не можуть здійснити її легальну міжнародну передачу без узгодження зі службами експортного контролю. Якщо ж виробник або посередник намагатиметься вийти на протиправний канал реалізації товару, то з великим ступенем вірогідності він увійде у специфічний контакт (взаємодію) із такими елементами системи, як правоохоронні органи чи органи спеціального призначення. Так само можна відстежити взаємний вплив та зв'язки між парами або групами інших елементів. За своїми особливостями державно-управлінські відносини відрізняються від інших тим, що їх властивості, характер, зміст зв'язків, спосіб організації тощо певною мірою визначаються економічними відносинами виробництва та реалізації товарів військового призначення, які мають притаманні лише їм специфічні споживчі якості та цінність. Загальна ознака відносин, які формуються у системі ВТС, полягає в тому, що в них реалізуються функції держави, закріплені переважно відповідними конституційними нормами.

Незалежно від типу та виду будь-яка система не спроможна існувати поза середовищем, яке може мати і зовнішній, і внутрішній вимір. У контексті наукової проблеми, що досліджується, пріоритетним є світове політико-правове середовище, в якому реалізується значна частина національних інтересів країн-експортерів ОВТ. Виключно міжнародне право, будучи за природою функціональним явищем, виступає ефективним засобом впливу на міжнародні відносини, зовнішню політику та міжнародні зобов'язання окремо взятої країни. Це насамперед стосується виконання рішень Ради Безпеки ООН, угод та домовленостей щодо експортного контролю.

Висновки. В умовах сучасного скорочення загальної ємності світового ринку озброєнь зростає конкуренція між виробниками продукції військового та спеціального призначення, на що не може не реагувати кожна система експорту, пристосовуючись до умов, що виникають, заради її сталої та ефективної життєдіяльності (зміна ціни, варіантів доставки, технічного обслуговування після продажу тощо). Коло внутрішніх передумов, які впливають на зміст системи, можна обмежити такими визначальними з них, як: концептуальна визначеність держави у цій сфері, спрямована на досягнення національних інтересів; наявність реальних можливостей для утримання необхідних позицій на світовому

ринку озброєнь; забезпечення динамічного та результативного функціонування кожного з елементів системи.

Система експорту озброєнь та військової техніки будь-якої держави складається з окремих специфічних елементів із характерними зв'язками між ними, через які вони взаємодіють одне з одним, забезпечуючи у такий спосіб життєдіяльність системи. Вона існує у певному середовищі, має особливі функції і потребує стосовно себе окремого регулювання (управління, політики). Практична цінність таких висновків полягає у необхідності визначення стосовно експорту ОВТ окремої державної політики з урахуванням специфічної ролі та місця у ньому кожного з елементів, а також умов і обставин, за яких відбувається ця діяльність.

Перспективою подальшого розвитку у цьому напрямі є аналіз функцій управління в системі експорту озброєнь та визначення положень стратегічного управління нею.

Література

- Бегма В.М. Стратегічне управління військово-технічним співробітництвом в інтересах забезпечення воєнно-економічної безпеки України : монографія / В.М. Бегма, В.М. Шемаєв; за заг. ред. І.С. Руснака. – К. : Вид-во ІПНБ, 2005. – 228 с.
- Проскуркін С. Маркетинг військово-технічної продукції і розвиток експортного потенціалу України / С. Проскуркін. – К. : Вид-во ГРОТ, 1999. – 88 с.
- Лященко В.П. Торговля зброєю: мировая конъюнктура и конъюнктурный анализ / В.П. Лященко. – М. : Изд. дом "Новый век", Ин-т микроэкономики, 2001. – 168 с.
- Чумак В.М. Україна і світовий ринок озброєнь : монографія / В.М. Чумак, В.М. Бегма, А.Ф. Кукін, В.Л. Заборський. – К. : Вид-во НІСД, 1997. – 118 с.
- Кузык Б. Россия на мировом рынке оружия / Б. Кузык, Н. Новичков, В. Шварев, М. Кенжетаев, А. Симаков. – М. : Изд-во "Спринг", 2001. – 792 с.
- Блауберг И.В. Системный подход в системной науке, проблемы методологии системного исследования / И.В. Блауберг, В.Н. Садовский, Э.Г. Юдин. – М. : Изд-во "Мысль", 1970.
- Богданов А.А. Всеобщая организационная наука (Тектология) / А.А. Богданов. – В 2-ух т. – М. : Изд-во "Экономика", 1989. – Т. 1. – 304 с. – Т. 2. – 351 с.
- Клир Дж. Системология. Автоматизация решения системных задач / Дж. Клир. – М. : Изд-во "Радио и связь", 1990. – 326 с.
- Спицнадель В.Н. Основы системного анализа : учебн. пособие / В.Н. Спицнадель. – СПб. : Изд. дом "Бизнес-пресса", 2000. – 326 с.
- Методичні рекомендації, законодавчі та інші нормативно-правові акти, пов'язані з регулюванням діяльності у сфері експортного контролю / Т.В. Відзигівська, О.М. Гришуткін. Під заг. ред. О.С. Легайди. – Т. 1. – К. : Вид-во Наук.-техн. центр експорту та імпорту Спеціальних технологій, техніки та матеріалів, 2001. – 230 с.

Юркив Н.Я. Анализ системы экспорта вооружений в Украине

Рассмотрена проблема анализа процессов развития системы экспорта оружия и военной техники (ОВТ). Предложено определение понятия системы экспорта оружия и военной техники (ОВТ) как структурированной совокупности субъектов, взаимодействующих между собой и, по специфическому роду своей деятельности, обеспечивающих участие государства в международных передачах продукции военного назначения. К составляющим системы ОВТ относятся: органы законодательной власти, центральные органы исполнительной власти, правоохранительные органы и органы специального назначения, национальная служба экспортного контроля, предприятия оборонного комплекса, военные формирования, государственные посредники, предприятия-спецэкспортеры, страховые компании, банковские учреждения, международные посредники, транспортные структуры. Определено, что сложность этой системы проявляется в том, что: во-первых, конкретная деятельность каждого из них происходит под воздействием субъектов государственного управления оружейного экспорта; во-вторых, каждый из элементов

принимает своё специфическое участие в построении и развитии общественных, экономических, правовых отношений в указанной сфере.

Ключевые слова: военно-техническое сотрудничество, экспорт вооружений, система экспорта оружия и военной техники.

Yurkiv N.Ya. The Analysis of Arms Exports of Ukraine

The problem of the analysis of the development processes of the arms export system is studied. The definition of the concept of the arms export system and military equipment (OVT) as a structured set of entities that interact with each other and, in the specific nature of their activities, ensuring the participation of the state in international transfers of defence products, is proposed. By components of the CSD are: the legislature, the central executive authorities, law enforcement agencies and special-purpose national service export controls, defence enterprises, military units, government mediators, the company – special exporters, insurance companies, banking institutions, international mediators, and transport structures. The complexity of the system is determined to be manifested in the fact that, firstly, the specific activity of each of them is influenced by the subjects of the state arms export control; secondly, each of the elements takes its specific involvement in the design and development of the social, economic and legal relations in this area.

Key words: military-technical cooperation, the export of arms, the system of export of arms and military equipment.

УДК 334.012.82

Здобувач І.І. Мартинюк¹ –

Львівський національний аграрний університет

ФОРМИ АГРОПРОМИСЛОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Розглянуто різні форми агропромислової інтеграції у сфері агропромислового комплексу України на сучасному етапі, а також перспективи їх розвитку. Інтеграція забезпечує умови для створення різних одиниць в АПК, розглянуто структуру економічної інтеграції суб'єктів ринку і діяльність організаційних структур і систем, що забезпечує введення певних правил і норм. Найбільш значущі одиниці серед сучасних форм були ті, які тісно пов'язані з дотриманням поділу суспільної праці внаслідок науково-технічних процесів. Виконання розподілу суспільної праці в сільському господарстві призводить до створення окремих виробництв, операцій і функцій, що полегшує спеціалізацію.

Ключові слова: сільськогосподарське виробництво, розподіл суспільної праці, спеціалізація, інтеграція, інтеграція форм, кооперативи, спілки, партнерства, товариства з обмеженою відповідальністю, аграрні фірми, аграрні комбінати, агрохолдинги, аграрні фінансово-промислові групи.

Постановка проблеми. Розвиток підприємництва в аграрній сфері супроводжується пошуком інноваційних форм економічних відносин між суб'єктами господарювання різних форм власності. Агропромислова інтеграція еволюціонує, трансформується, змінює свої форми та характер відносин між її учасниками, призводить до зміни традиційних економічних механізмів управління.

Взаємна матеріальна зацікавленість всіх учасників регіональних і господарських форм агропромислової інтеграції щодо досягнення високих кінцевих результатів і кожного з них у зростанні масштабів та ефективності виробництва свого виду діяльності стає тією рушійною силою, яка створює необхідне економічне середовище для широкого впровадження у виробництво найновіших досягнень науки та передової практики.

¹ Наук. керівник: доц. І.Б. Яців, д-р екон. наук